Filosofie v naší době (Slovo úvodem) [1991]

V ruce držíš, vážený čtenáři, po velmi dlouhé době (pokud jsi starší) anebo vůbec poprvé (pokud jsi mladší) číslo staronového časopisu Jednoty filosofické, obnovené společnosti českých (a moravských) filosofů. Česká mysl nevstupuje na časopisecký trh jako dlouho očekávané dítko českého filosofického myšlení, ale do prostředí konkurence, v němž si bude muset kvalitou uhájit oprávněnost své existence nejen vedle nejrůznějších kulturních a kulturně politických časopisů, které zařazují k publikaci filosofické nebo kvazi-filosofické texty, ale také vedle několika časopisů vysloveně filosofických.

V takové situaci bývá zvykem zahájit vydávání programovým prohlášením. Ale to by snad mohlo mít smysl tam, kde jde o nějaký skupinový časopis nebo alespoň o časopis, který by se opíral o určitý sebeomezenější konsenzus. Jednota filosofická však – přinejmenším v dané chvíli – nepředstavuje žádnou kompaktní filosofickou skupinu a žádný filosofický směr. To je samo o sobě jistě na povážlenou, protože pluralismus tohoto typu může vést k tomu, že časopis zůstane bez tváře, někdy dokonce bez chuti a bez zápachu. Pluralismus má opravdový smysl jen tam, kde různé koncepce a různá zaměření nezůstávají jen vedle sebe, ale kde mezi nimi dochází ke komunikaci, k rozhovoru, eventuelně k diskusím a polemikám, jdoucím k věci a proto do hloubky. Podmínkou takového opravdového dialogu partnerů, kteří mají různá východiska, je společný jazyk na jedné straně a táž věc, totéž téma na straně druhé. Cílem v takovém případě není dosažení konsenzu tím, že se každý přizpůsobí těm druhým a jejich pozicím, eventuelně že potlačí či dokonce opustí pozice vlastní, ale spíše tím, že najde způsob, jak porozumět pozicím odlišným, tj. jak pochopit druhého myslitele, i když s ním nesouhlasí.

I když takový dialogický vztah mezi mysliteli není zdaleka ničím samozřejmým, nemůže se stát nosnou programovou bází pro nějaký časopis, tím méně pro časopis filosofický. A protože zatím nebylo dost času ani příležitosti k tomu, aby k nějakému podstatnějšímu konsenzu došlo, bude spíše na místě předložit k diskusi několik myšlenek, které si nečiní žádných nároků na reprezentativnost či dokonce autoritativnost. Mám za to, že snad jen ve dvou, možná ve třech bodech bychom měli vzít vážně a opravdu za svou jistou základní orientaci. Odtud pak povedou dál cesty různé, ale v oněch základních východiscích by měla být přece jenom jednota. To je to první, co vyplývá již z toho, že časopis vydává Jednota filosofická. Žádná jednota není nikdy dána automaticky, ale musí se jí stále znovu dosahovat a usilovat o ni zejména tam, kde slábne a kde se rozkládá, anebo tam – a to je právě naše situace – kdy se ještě ani dost dobře nemohla ustavit, a pokud ano, je ještě velmi slabá a snadno ohrozitelná. Myslím, že bychom svou filosofickou společnost neměli chápat jen jako

spolek, nýbrž také a dokonce na prvním místě jako společenství. Žijeme v době, kdy se v naší společnosti zdají převládat tendence divergující a přímo desintegrující. Bylo by si přát, aby filosofové našli cestu k sobě navzájem spíš a dříve než ostatní intelektuálové a než veřejnost vůbec. Pro filosofy ovšem jednota sama o sobě nemá dobrý zvuk a nemá ani dobrý smysl. Od nějakého umělého sjednocování a vytváření „jednotné fronty“ nelze čekat nic dobrého; zkušenosti posledních desetiletí jsou přímo odstrašující. Už jsme se zmínili o nezbytnosti pluralismu všeobecně a také ve filosofii. Pluralismus však neznamená a nemůže znamenat naprostý rozpad každé jednoty. V něčem je jednota potřebná a dokonce nezbytná. Je proto zapotřebí ji filosoficky tématizovat a dotazovat se po ní a po její oprávněnosti. Nebudou-li se filosofové vůbec starat o svou jednotu (a o svou Jednotu), budou vznikat nejrůznější jednoty problematické, ano třeba nebezpečné, a filosofové to dlouho neuznamenají (leda až bude pozdě), a pokud si toho povšimnou, nerozpoznají vážnost situace a nebudou ani dost připraveni jí čelit. Mám za to, že název naší společnosti Jednota filosofická nás zavazuje už svým prvním slovem. Tím spíše však svým slovem druhým: Jednota filosofická.

Po čtyřicet let u nás slovo „filosofie“ ztrácelo význam. Na veřejnosti zůstalo z filosofie vlastně jen její jméno; opravdová filosofie se musela skrývat. Lepší učitelé filosofie, pokud vůbec na vysokých školách přežili, si nadanější studenty brali stranou, aby jim poradili, co a jak studovat. Dnes přicházejí někteří studenti plni nadšení studovat něco, co vlastně neznají, protože se s tím nemohli dosud setkat. Tím větší je odpovědnost těch dnešních filosofů, s nimiž se tito mladí lidé na školách setkávají: na nich si nejen studenti, ale i mnozí další občané budou ověřovat, co to vlastně je filosof a co to je filosofie. Není nikterak snadné vyložit, co to filosofie doopravdy je; v jistém smyslu je filosofie jedním z nejvážnějších filosofických problémů (který nikdo za filosofii a za filosofy nemůže řešit). Přesto se největší filosofové všech dob a od nejstarších počátků filosofického myšlení vždy znovu s velkou vážností a zaujetím snažili filosofii odlišit a odloučit od ne-filosofie. Budeme si znovu muset připomenout smysl tohoto myšlenkového (a také duchovního a mravního) zápasu, který na sebe i dnes bude se vší odpovědností brát každý opravdový filosof. Tak, jako není nebezpečná lež zřejmá, ale naopak taková, která se velice podobá pravdě, tak také není nesnadné od filosofie odlišit zjevnou ne-filosofii, ale naopak velmi obtížné takovou, která se filosofii takřka k nerozeznání podobá. Obávám se, že vedle zvyšování odborné úrovně filosofické práce bude právě tento zápas o opravdovou filosofii (již Platón psal o ALÉTHINÉ FILOSOFIA!) jedním z nejdůležitějších úkolů našeho filosofického myšlení. Bude tak tomu tím spíše, že tradice našeho filosofického myšlení, které nebývaly nejkvalitnější, byly i tak zpřetrhány, a také proto, že to, co k nám dnes pod jménem filosofie přichází ze Západu, se velmi často

opravdové filosofii pouze podobá, ale opravdovou filosofií ve skutečnosti není.

Filosofie je především určitý způsob myšlení; myšlenka jakožto aktivita mysli je tedy nejvlastnější doménou filosofie, terénem její práce. To nám připomíná i název našeho časopisu. Zajisté nikoliv každá myšlenka a každé myšlení je už eo ipso myšlením filosofickým. Ale filosofie není a nemůže být doma tam, kde o myšlení nejde nebo kde o ně nejde na předním a snad dokonce prvním místě. (To záleží na tom, jak myšlení chápeme, zda jenom jako subjektivitu, anebo jako něco, co je nezrušitelným svazkem myslícího a myšleného.) Při všem respektu k dnešním obnoveným důrazům na narativitu musíme trvat na tom, že to nemůže být poslední cíl filosofování. Slyšíme, že žijeme ve „věku výmluvnosti“; i kdyby tomu tak bylo, filosofie nemůže zůstávat jen u výmluvnosti, ani u přesvědčivosti, sugestivnosti, schopnosti uchvátit a strhnout. Filosofie je především práce s pojmy, nikoliv pouze s představami, obrazy, metaforami, analogiemi a asociacemi; pojmovost filosofického myšlení má své náležitosti, kterých obecně není radno nedbat a kterých filosofie v žádném případě nedbat nesmí. Kde není důkladná práce pojmová, tam o filosofii a filosofování prostě nelze hovořit. Zejména však je rozhodujícím filosofickým záměrem nahlédnout či lépe: poznat, rozpoznat skutečnost v pravém světle, najít její pravou podobu. Výmluvnost je jistě dobrá dovednost, ale na prvním místě stojí otázka, čemu ta výmluvnost slouží. Brilantní formulace jsou vítány, ale nakonec bude vždycky rozhodující, co se jimi říká, nikoliv jak se to říká. Provokativnost, radikalita, originalita vyjádření – to vše bude zajisté vítáno. Šedivá filosofie je nepěkná a někdy přímo odpuzuje. Ale to všechno jsou kvality, které mohou dobrou filosofii podpořit, leč nikoliv nahradit. Sebelepší rétorika nebude nikdy schopna ustavit filosofii jakožto filosofii, ale bude ji v nejlepším případě jen napodobovat. Ve filosofii jde hlavně o věc (i když ovšem ta její „věc“ ve skutečnosti žádnou věcí není, jak už ostatně u nás zaznělo před 28 lety); mnoho filosofů se bohužel příliš spoléhá na to, že slova potom přijdou sama. Trochu víc jazykové kultury je nám jistě zapotřebí. Ale filosofie je láska k pravdě (či moudrosti), nikoliv láska ke slovu, k jazyku; FILOSOFIA není FILOLOGIA (jdeme-li ke kořenům obou slov). Není-li však filosofie žádnou LOGOFILIÍ, ještě méně je MYTHOFILIÍ; nepočítáme-li Platóna, který se pokoušel najít pro mýtus jisté oprávnění v samotné filosofii, byli téměř všichni starořečtí myslitelé přesvědčeni o tom, že LOGOS stojí v nesmiřitelném sporu s mýtem. Dnes už víme, že svou filosofii značně přeceňovali (jejich LOGOS mytické struktury často pouze racionalizoval, zbavoval dějovosti, časovosti); pokud nacházíme na řecké pojmovosti nedostatky (a jsou to vážné nedostatky), nemůže to být důvodem k návratu do myšlení předpojmového, tedy k cestě zpět k mýtu, ale k ustavení lepší, skutečnostem (nikoliv pouze věcem) přiměřenější pojmovosti.

Obnovený časopis Jednoty filosofické bude tedy pod myslí chápat výhradně mysl filosofickou a myšlení filosofické; v tom se naše plány poněkud liší od toho, co v České mysli vycházelo kdysi. (To pochopitelně vůbec neznamená omezování tematické ani stylové, nýbrž pouze zdůraznění filosofické relevance jako podmínky pro vše, co bude v časopise publikováno.) Ale když má jít opravdu o filosofii, jaké místo zůstává pro onu v názvu zdůrazněnou českost myšlení a mysli, pro českost filosofie? Mám za to, že tu je jediná filosoficky akceptabilní a nosná interpretace, nechceme-li se schovávat za to, že každý filosof českého původu, česky mluvící a píšící, je český filosof (zde by okamžitě vznikly obrovské problémy, o kterých raději pomlčím); chceme-li slovu „český“ zachovat smysl vskutku filosofický, pak to může znamenat jen jediné, totiž že přinejmenším převážná část příspěvků v časopise zveřejňovaných se bude nějak vyrovnávat také s dosavadními tradicemi českého myšlení, a to ne pouze v historiografickém smyslu, ale ve smyslu kritického, pozitivního nebo negativního navázání. Je sice nepochybné, že nějakými velkými tradicemi ani filosofickými školami se u nás dost dobře honosit nemůžeme, i když mimořádné osobnosti nám ve filosofii nechybí. Přesto se zdá, že je tomu spíše tak, že jisté náběhy a tendence k něčemu podobnému směřující nějak nevidíme a možná ani z přílišné kritičnosti a skepse ani vidět nechceme, ba nezdá se nám to ani dost oprávněné a dokonce slušné. Nějakou nacionální filosofii rozhodně pěstovat nebudeme. Ale stále víc se ukazuje, že určité specifické kulturní rysy společností střední a středovýchodní Evropy nemohou být popřeny a že se stávají v poslední době stále víc předmětem pozornosti. Naše země daly světu řadu vynikajících kulturních tvůrců, z nichž mnozí ani česky nemluvili, ale přesto na sobě nesou zřetelné stopy svého středoevropanství a – řekněme – přímo svého zemsko-českého (a moravského, ale i slovenského, vždyť to ještě v nedávné minulosti, totiž v obrození, ani nešlo oddělovat) původu a zakotvení.

Českost myšlení však přece jenom nemůže být redukována na dějinné tradice, ale má co dělat také s českým jazykem (i když jazyk sám je také záležitostí tradice, ovšem velmi zvláštní tradice). Filosofie je bytostným svazkem spjata s určitým jazykem. Jazyk není pro ni pouhým instrumentem, pouhým prostředkem komunikace, ale filosofické myšlení má v jazyce jeden ze svých respektabilních zdrojů, i když nikoliv ten nejvýznamnější. Každá dobrá filosofie musí filosofovat z jazyka, nejen v jazyce. Jazyk je pro filosofii mnohem důležitější než pro vědy. Kdyby měl někdo schauerovské pochybnosti o smyslu české národní existence ve sjednocující se Evropě, pak lze uvést po mém soudu naprosto platný argument: také v budoucí Evropě je třeba udělat vše pro to, aby bylo lze filosofovat česky. (A to zase lze podnikat jen v navázání na česky filosofující myslitele starší.) Aby mi bylo správně rozuměno: vůbec mi nejde o nějaký obnovený důraz na „sebeurčení“ české filosofie. Česká filosofie tu není a nebude pro

to, aby sloužila jen Čechům, nýbrž aby pomohla Čechům najít porozumivý přístup k jiným evropským myšlenkovým tradicím, a na druhé straně aby usnadnila podobně porozumivý přístup jiných evropských tradic k myšlenkovým (a vůbec kulturním a duchovním) tradicím českým (které pochopitelně nespočívají jen ve vztahu k češství). Pěstovat české myšlení, a to právě myšlení filosofické, znamená vcházet do společenství Evropanů nikoliv bezejmenně a nikoliv bezmyšlenkovitě.

Česká (a moravská) společnost je myšlenkovým polem dlouho pořádně neoraným. Česká mysl na něm nebude pluhem jediným, ale záleží jen na ní, na přispěvatelích a na redakčním kruhu, aby nebyla ani posledním.